

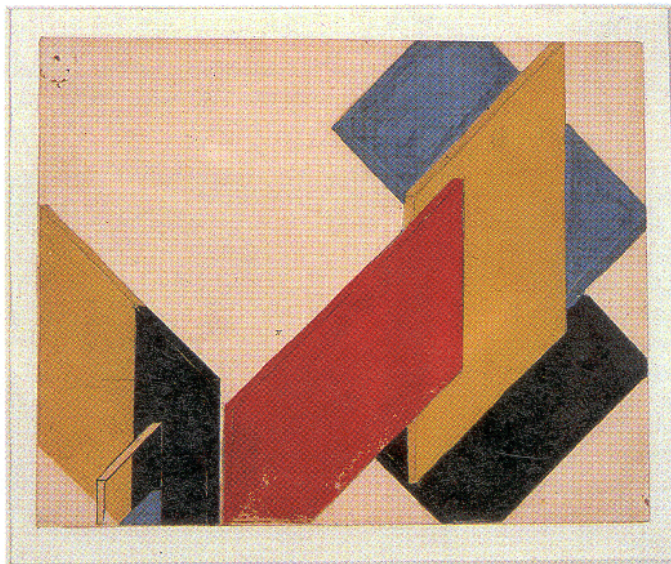
Theo van Doesburg

(1833-1931)

Pleitbezorger voor
een beeldende architectuur

J. Bruintjes

▲
1. Theo van Doesburg, *Kleurcompositie voor een wand van de grote feestzaal (Cine-dancing) in de Aubette (1927)*. Potlood, inkt, zilververf en gouache op lichtdruk, 46 × 105 cm.

◀
2. Theo van Doesburg, *Contraconstructie (1923)*. Potlood, inkt en gouache, 12,5 × 15,5 cm.

'De mens leeft niet in een constructie maar in een atmosfeer, die door begrenzingen wordt bepaald.'

Sinds het eerste overzichtsboek over Theo van Doesburg van Joost Baljeu in 1974 verscheen, is veel over Theo van Doesburg geschreven. Met het in 1979 verschenen Italiaanse proefschrift van Sergio Polano waarin een systematische oevrecatalogus en vertaalde teksten bleek ook dat de internationale en vooral Italiaanse belangstelling was gewekt. De publicatiestroom kwam pas goed op gang nadat de nalatenschap van Nelly van Doesburg, Theo's derde vrouw, in 1981 aan het rijk werd overgedragen. Vanaf die tijd wordt de nalatenschap Van Moorsel (Nelly's eigen naam) door de Rijksdienst Beeldende Kunst beheerd.

Weinig ontwikkelingen in de kunst ontgingen Theo van Doesburg. Mede door de snelheid waarmee hij ideeën en voorbeelden tot zich nam, doet zijn oeuvre niet altijd evenwichtig aan. Tot nu toe is in de literatuur voornamelijk het belang van Van Doesburg benadrukt als animator van en schrijver over nieuwe ontwikkelingen in de kunst. Zijn oeuvre, met name het architectonische, is onderbelicht gebleven. Als zijn belangrijkste activiteit wordt genoemd de oprichting (in 1917) en het redacteurschap tot aan zijn dood van het tijdschrift *De Stijl*.

Nog niet zo lang kan men Van Doesburg ook als recensent van buitenlandse ontwikkelingen in de architectuur goed volgen, nu zijn artikelen hiervoor in het tijdschrift *Bouwbedrijf*, door Cees Boekraad, voorzien van een inleiding zijn gebundeld.

Het analyseren van alleen Van Doesburgs artikelen is onvoldoende om een indruk te krijgen van het denken van Van Doesburg, te meer daar hij veelvuldig naar zijn eigen projecten verwijst.

In het nagelaten werk bevindt zich een enorme hoeveelheid schetsen en kleurstudies voor architectuur: de uitgewerkte en meer technische bouwtekeningen – die niet alleen in 's-Gravenhage bewaard worden maar ook in het Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst te Amsterdam – liet Van Doesburg door jonge geschoolde architecten maken. Zo tekende de architect A. Elzas als stagiaire Van Doesburg's atelier te Meudon.

Grondige kennismaking

Het is dan ook begrijpelijk dat de huidige presentatie van boek en tentoonstelling de hedendaagse architect en het brede publiek uitnodigt tot een grondige kennismaking met het architectonische oeuvre van Van Doesburg.

De tentoonstelling in het Museum Boymans van Beuningen te Rotterdam, die vanaf 17 december tot 12 februari 1988 te zien was, liet voor het eerst een systematisch overzicht zien van Van Doesburg's architectonisch werk. Hierin stond kleur als een beeldend middel van de architectuur centraal.

Met kleur als schilderkunstig middel begint Van Doesburg in 1917 de statische wanden van de architectuur te doorbreken. Vanaf 1923 is kleur voor Van Doesburg een construerend middel van de architectuur. Tenslotte gaan schilderkunst en architectuur samen in wat Van Doesburg een nieuwe beeldende en scheppende architectuur noemt, waarbij kleur een beeldend elementair middel is.

Kleuroplossingen doorbreken starre wanden

Zijn eerste contacten met architectuur als kunst of anders gezegd zijn eerste bijdragen aan de architectuur zijn marginaal. Hij ontwerpt veelkleurige glas-in-loodramen voor huizen, zoals het raam voor het huis van burgemeester De Geus in Broek in Waterland in 1916. Tot zijn eerste kleurontwerpen voor architectuur behoren ook ornamentranden, die hoog aan de wanden werden aangebracht, zoals in de school te Sint Anthoniepolder (Gem. Maasdam) van de architect J. Wils in 1917. Over deze werken liet hij zich later negatief uit en gaf ze het predikaat 'Biedermeier'.

Met kleuroplossingen voor in- en exterieuren probeerde Van Doesburg de starre wanden als afsluiting van een architectonische ruimte te doorbreken.

Een goed bewaard gebleven voorbeeld is in het vakantiehuis 'De Vonk' te Noordwijkerhout, dat in 1917 door de architect J. J. P. Oud was ontworpen. Het resultaat verkregen door samenwerking van een architect met een beeldend kunstenaar beschouwde Van Doesburg als het eerste monumentale werk van de Nieuwe Beelding. Hij wilde het dan ook zo snel mogelijk publiceren met veel afbeeldingen. Het belangrijkste aandeel van Van Doesburg is wel de tegelvloer van de begane grond van de eerste verdieping (afb. 3). Daarnaast ontwierp hij tegelmozaïeken rond de ingangspartij en kleurbeleggingen van het houtwerk van in- en exterieur. De vloer bestaat uit tegels in gele, zwarte en witte kleuren. In de vloer zit een motief dat steeds gespiegeld wordt. In groepen roteert het motief rond een as, het middelpunt van de vloer. De compositie

tietechniek hanteerde Van Doesburg vooral in zijn glas-in-loodontwerpen.

'Drieklanken' analoog aan de muziek

Tot het vroege werk behoren ook de kleuroplossingen van de in- en exterieuren van het praktijk- annex woonhuis voor notaris J. de Lange te Alkmaar (1917), het Hotel-café-restaurant 'De Dubbele Sleutel' te Woerden (1918), beide door de architect J. Wils, de huizenblokken Spangen I en V (1918-1919) te Rotterdam (arch. J. J. P. Oud) en kleuroplossingen voor kamertjes in de twee opeenvolgende huizen van de pacifist en gewezen dominee Bart de Ligt (1918 en 1919). In al deze kleurschakeringen, die hij analoog aan de muziek drieklanken noemde. De meest voorkomende drieklank is blauw, groen en oranje (of geel).

Ook latere kleuroplossingen voor kleine ruimtes als het 'Pianokamertje' (1924) voor zijn vrouw Nelly in Clamart (Parijs) en het 'Bloemenkamertje' (1924-25) in de villa van de Comte de Noailles te Hyères kunnen als destructieve composities beschouwd worden. Met behulp van kleurvlakken probeerde Van Doesburg ook hier de wanden, als statische afscheidingen te doorbreken.

Een minder geslaagde kleuroplossing maakte Van Doesburg rond dezelfde tijd, in 1924. Het betrof hier een prijsvraag waar Van Doesburg weinig zin in had: een winkelgalerij met een café-restaurant, geprojecteerd aan de Laan van Meerdervoort, hoek Fahrenheitstraat te 's-Gravenhage. De kleurontwerpen laten een regelmaat aan kleurvlakken zien die zich conformeren aan de wandgeleding in plaats van daar tegen in te gaan. Een jaar eerder, in 1923, had Van Doesburg zich inderdaad intensief bezig gehouden met kleur als construerend middel, maar dan met de bedoeling de traditionele architectonische ruimtebehandeling te doorbreken.

Samenwerking zorgt voor manifestatie als architect

Met de komst van de architect Cornelis van Eesteren naar Weimar, waar Van Doesburg sinds 1922 regelmatig voor langere tijd verbleef, zag Van Doesburg de mogelijkheid zich meer als architect te manifesteren. In de samenwerkingen met de architecten Oud (vooral de sociale woningbouw in Spangen Rotterdam) en C. de Boer (bijvoorbeeld de middenstandswoningen in Drachten) was het aandeel van Van Doesburg, in zijn ogen, teveel een kleurapplicatie gebleven en daardoor zeer ontvankelijk voor budgetaire veranderingen, beperkte technische mogelijkheden

en ondergeschikt aan het laatste woord van de architect.

Met Van Eesteren ontwerpt Van Doesburg in 1923 het *Maison Particulière*. Tegelijkertijd werken ze ook aan een hal voor een nieuw universiteitsgebouw in Amsterdam en het *Maison d'Artiste*. In alle drie projecten hebben ze een verschillend aandeel geleverd. In het begin is er sprake van een hechte samenwerking. Later krijgen ze onenigheid en omdat het verlangen van Van Doesburg groot was zich als zelfstandig architect op te werpen is vaak geprobeerd de hoeveelheid werk van beide binnen een project te traceren. Belangrijker dan deze vraag is wel het feit dat hun werkzaamheden resulteerde in het vijfde manifest van De Stijl 'Vers une construction collective' en vooral in de tentoonstelling 'De architecten van De Stijl', die in de herfst van 1923 gehouden werd in Galerie L'Effort Moderne te Parijs.

Kleur krijgt betekenis

Door de samenwerking van Van Eesteren krijgt kleur een constructievere betekenis: ze wordt gelijkgeschakeld als elementair beeldingsmiddel met vlak, lijn, ruimte en volume. Kleurcomposities doorbreken nu niet meer de wanden; elke wand is een kleurvlak (afb. 2). De verklaring die Van Doesburg achteraf hiervoor gaf, is overigens niet duidelijk aan te wijzen in de tekeningen. Naar zijn zeggen was de hoogte met rood aangegeven, de lengte met geel en de breedte met blauw. Wel laten de tekeningen kleur zien als een constuerend middel dat de gelijkwaardigheid van alle zijden van het gebouw bewerkstelligt. Samen met de open plattegrond van het *Maison Particulière* zorgt de gelijkwaardigheid dat het onderscheid van binnen, buiten, voor en achter en onder en boven is verdwenen. Kleur is daarvoor het construerend middel; sommige tekeningen noemt hij dan ook 'construction de la couleur' (zoals afb. 4).

Met hetzelfde huis ontwikkelt Van Doesburg ook zijn contra-constructie. Hier zijn de dragende hoeken van het huis verdwenen, alleen de kleurige niet-dragende wanden zijn overgebleven. Ontdaan van de constructie zweven de wanden als een zuivere compositie van vlakken in de ruimte (afb. 2). Het is interessant om bij die afgebeelde werk iets langer stil te blijven staan. Het is een uitsnede uit een van de contra-constructies. In dit werk, dat niet als een studie van een contra-constructie maar als een uitgewerkte en zelfstandige tekening beschouwd moet worden, is sprake van een omissie ten koste van de betekenis. De compositie is bepaald door de nauwkeurige plaatsing van de kleurvlakken in het beeldvlak. Het ruimtelijk, zwevende karakter van de contra-constructie is zo verloren gegaan om juist een mooie afgewerkte tekening te maken.

Dit werk verraadt in extenso de schilder-kunstige benadering van Van Doesburg wanneer hij een architectonische tekening maakt.

In 1924, een jaar later nadat Van Doesburg de contra-constructie ontwikkelde maakte hij er nog een paar voor de verkoop die hij kortweg de titel 'construction de l'espace temps' gaf. Hiermee wordt nog eens duidelijk dat hij tijdruimtellig element van zijn architectuur als het meest wezenlijke beschouwde. Kleur was daarvoor het middel bij uitstek.

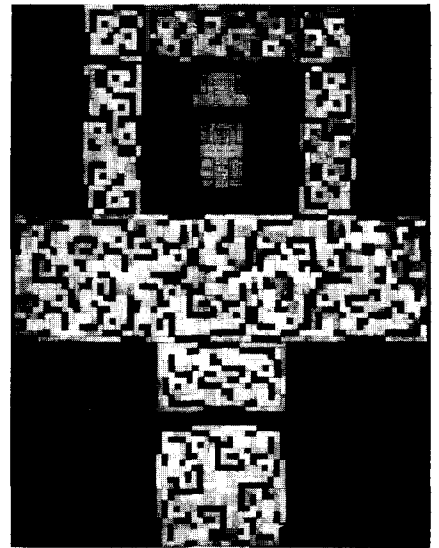
'Aubette' mooiste synthese-voorbeeld

Het mooiste voorbeeld van de synthese van schilderkunst en architectuur is wel de Aubette te Straatsburg, waar Van Doesburg van 1926 tot 1928 aan werkte. Hiervoor was Van Doesburg uitgenodigd als architect en supervisor. Nu eens niet met een architect naast of boven zich.

Met de beeldende kunstenaar Hans Arp en Sophie Teauber-Arp maakte Van Doesburg een feestelijk gebouw vol van kleur (afb. 1). De kleurbepalingen van de wand zijn in reliëf aangebracht; elk kleurvlak is duidelijk begrensd, zodat de kleuren niet in elkaar overlopen. Grijs en witte vlakken in verschillende tonen wisselen de gekleurde vlakken af.

In een speciaal nummer in *De Stijl* (VIII, 87/89) gewijd aan de Aubette formuleert Van Doesburg opnieuw zijn idee over ruimte en kleur: 'Uiteindelijk zijn de begrenzingen van de architectuur het be-

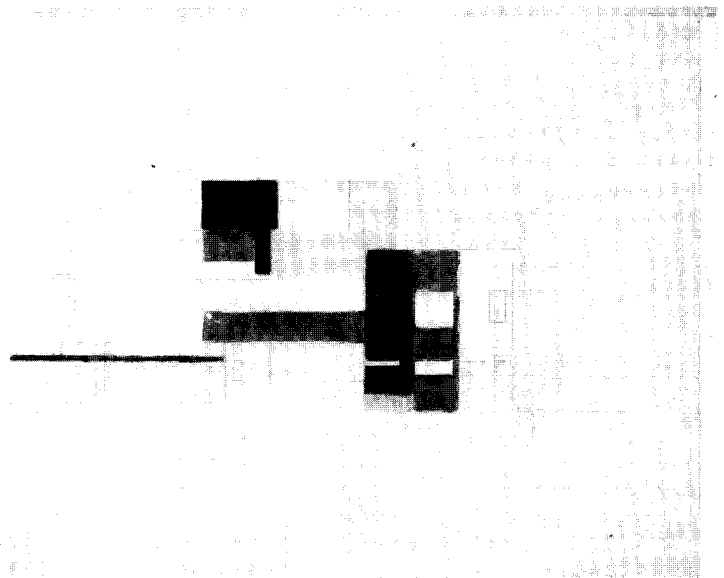
langrijkste. De mens leeft niet in een constructie maar in een atmosfeer, die door begrenzingen wordt bepaald' (p. 36, vertaling auteur). Hieruit wordt nog eens duidelijk dat Van Doesburg nieuwe ruimtes creëert door de begrenzing – de wand – van kleur te voorzien.

3. Theo van Doesburg, *Kleurontwerp voor de tegevlouer van 'De Vonk' te Noordwijkerhout (1918)*. Gouache en collage, 98 × 73,5 cm.

Literatuur

- J. Baljeu, *Theo van Doesburg*. Londen 1974.
S. Polano, *Theo van Doesburg. Scritti di arte e di architettura*. Rome 1979.
C. Boekraad (ed.), *Naar een beeldende architectuur*. Nijmegen 1983. (Bundel opstellen van Theo van Doesburg verschenen tussen 1917 en 1924 in *Bouwkundig Weekblad. Architectura en De Bouwwereld*.)
E. J. van Straaten (ed.), *Theo van Doesburg 1883-1931*. 's-Gravenhage 1983.
C. Boekraad (ed.), *De Stijl en de Europese architectuur*. Nijmegen 1986. (Opstellen van Theo van Doesburg van 1924 tot 1931 gepubliceerd in *Bouwbedrijf*.)
A. Doig, *Theo van Doesburg. Painting into Architecture. Theory into Practice*. Cambridge 1986.
E. J. van Straaten, *Theo van Doesburg. Schilder en architect*. 's-Gravenhage 1988.

4. Theo van Doesburg, *Kleurcompositie van het Maison Particulière, zijanzicht (1923)*. Potlood en gouache, 36,7 × 53,7 cm.